

МОТИВАЦІЙНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ

На основі експериментального матеріалу аналізуються мотиваційні чинники професійного становлення вчителя-вихователя, зокрема, розглядаються мотиви вибору і привабливості педагогічної професії, мотиви продовження педагогічної діяльності та їх динаміка залежно від рівня продуктивності виховної діяльності.

Розвиток мотиваційної сфери педагога є однією з центральних проблем педагогічної науки, справою суспільної значущості. Формування мотиваційної сфери передбачає виховання у майбутніх та працюючих вчителів професійних ідеалів, ціннісних орієнтацій, педагогічної спрямованості. Мотиваційна сфера професійного становлення складається з багатьох показників, які постійно змінюються і взаємодіють один з одним. Мотиви професійного становлення вчителя – це його спрямованість на різні сторони педагогічної діяльності. Вітчизняні та зарубіжні вчені (Божович Л.І., Воробйова Т.О., Кузьміна Н.В., Леонтьєв О.М., Павлютенков Е.М., Хмелюк Р. І. та ін.) довели, що мотивація як рушійна сила людської поведінки посідає провідне місце у структурі особистості та діяльності [1-5,7].

У дослідженні брали участь два угруповання педагогів: перше – вчителі загальноосвітніх шкіл (195 осіб), друге - викладачі професійної школи /186 осіб/ Житомирщини. Далі кожне з угруповань розділено на три підгрупи за рівнем продуктивності виховної діяльності: високий, середній, низький. І угруповання включало відповідно такий розподіл: 62; 65; 68 осіб. II угруповання - 60; 64; 62 осіб. Мета дослідження полягала в тому, щоб виявити домінуючі мотиви професійного становлення вчителя та характер їх залежності від рівня продуктивності виховної діяльності педагога. У процесі дослідження було застосовано такі методи: спостереження, бесіда, анкетування, метод виявлення прихованої позиції опитуваних щодо своєї професії та ін. Порівняльний аналіз проводився із застосуванням статистичних методів і за допомогою методики О.В.Смирнова [6].

За результатами дослідження виявлено три групи мотиваційних чинників: 1/ мотиви вибору педагогічної професії; 2/ мотиви привабливості праці педагога-вихователя; 3/ мотиви продовження педагогічної діяльності у загальноосвітній та професійній школі. Визначені чинники відповідають етапам професійного становлення вчителя як фахівця і вихователя: початковий етап, пов'язаний з мотивами вибору педагогічної професії, отримання педагогічної освіти; основний етап, пов'язаний з етапом самостійної педагогічної діяльності, набуттям певного досвіду роботи; етап зрілості, пов'язаний із оволодінням професійної майстерності і процесом саморозвитку, самовдосконалення.

Проаналізуємо відповідно до мети дослідження перший блок виділених мотиваційних чинників - мотиви вибору педагогічної професії: загальносоціальні, професійні, особистісного зростання, соціальної ідентифікації; розширення своїх можливостей; утилітарні (таблиця 1).

Результати оцінювання мотивів вибору педагогічної професії

Таблиця 1

N N пп	Рівні продуктивності виховної діяльності Мотиви вибо- ру професії вчителя.	Відносні частоти											
		III				II				I			
		СЗШ	Ранг	ПТУ	Ранг	СЗШ	Ранг	ПТУ	Ранг	СЗШ	Ранг	ПТУ	Ранг
1.	Збіг обставин	0,23	1	0,25	1	0,37	3	0,24	1	0,32	3	0,36	1
2.	Матеріальні міркування	0,24	2	0,4	3	0,3	1	0,32	2	0,24	1	0,38	2
3.	Традиції сім'ї, поради друзів	0,29	3	0,33	2	0,34	2	0,37	3	0,29	2	0,47	3
4.	Рекомендації вчителів	0,65	4	0,64	4	0,58	4	0,59	4	0,51	5	0,5	4
5.	Сприяння молоді у соціально - професійному становленні	0,73	5	0,71	5	0,6	5	0,63	5	0,48	4	0,63	5
6.	Бажання виховувати молодь	0,78	6	0,75	6	0,67	6	0,66	6	0,61	6	0,64	6
7.	Відповідність роботи характеру, здібностям	0,84	7	0,8	7	0,73	7	0,76	9	0,76	8	0,77	10
8.	Привабливість роботи з улюбленим предметом	0,85	8	0,84	9	0,77	8	0,72	7	0,74	7	0,7	8
9.	Привабливість професії	0,87	9	0,91	10	0,82	9	0,74	8	0,77	9	0,67	7
10.	Інтерес до педагогічної діяльності	0,92	10	0,83	8	0,83	10	0,8	10	0,8	10	0,73	9

Порівняльний аналіз результатів оцінювання рівня значущості мотивів вибору педагогічної професії вчителями загальноосвітньої школи свідчить, що домінуючими чинниками для продуктивно працюючих вчителів виступають професійні мотиви, зокрема, інтерес до учительської професії (0,92;0,82; 0,8); її привабливість /0,87; 0,82; 0,77/; мотиви особистісного зростання - відповідність роботи характеру, здібностям вчителя /0,84; 0,73; 0,76/; загальносоціальні мотиви /0,78; 0,67; 0,61/. Проте "малопродуктивні" вчителі проявляють завищені домагання щодо оцінки своїх природних можливостей та їх відповідності педагогічній професії.

Певне значення, на думку вчителів, у їх життєвому самовизначенні відіграли рекомендації педагогів школи. Улюблені наставники стали справжніми взірцями для наслідування /0,65; 0,58; 0,51/. Сімейні педагогічні

династії, родинні традиції, поради друзів мали вирішальне значення для частини вчителів, особливо для представників II групи. Розподіл оцінок значущості провідних чинників, що визначають шуканий параметр, одержаний на матеріалі досліджень педагогічної діяльності викладачів ПТУ, має інший характер. "Малопродуктивні" педагоги до найвагоміших відносять такі спонукальні чинники, як відповідність роботи їх особистим якостям /0,77/, інтерес до педагогічної діяльності /0,73/, привабливість роботи з улюбленим предметом /0,7/, приналежність професії вчителя /0,67/. Проте спостереження за діяльністю даної категорії вчителів свідчить про те, що вибір педагогічної професії частіше неусвідомлений, випадковий. В міру підвищення рівня професійної майстерності викладачів ПТУ на перший план висуваються чинники, що становлять головну сутність учительської професії: це привабливість професії педагога /0,91; 0,74/ і роботи з улюбленим предметом /0,84; 0,72/; інтерес до педагогічної діяльності /0,83; 0,8/. Стосовно оцінки показника, який характеризує відповідність професійних якостей особистісним, простежується вже відзначена тенденція: із зниженням рівня продуктивності виховної діяльності оцінка його значущості /ранг/ навпаки збільшується і переміщується за рангом із 7-го на 9 та 10 місце. Тобто рівень домагання також збільшується в міру зменшення рівня продуктивності.

Бажання виховувати юнацтво, допомагати у їх життєвому самовизначенні викладачі відносять до провідних соціальних мотивів /0,75; 0,66/. Достатньою мірою вплинули на визначення професії педагога рекомендації вчителів, школи /0,64; 0,59/. Відзначено і певну роль матеріальних міркувань та мотивів соціальної ідентифікації у процесі вибору професії. За збігом обставин педагогічну професію обрала невелика частина викладачів /0,25; 0,24/. Загальні тенденції такі: всі продуктивно працюючі педагоги у ситуації професійного вибору керувалися чинниками, що складають сутність учительської професії і поєднують професійні та соціально-значущі чинники.

Різні оцінки значущості професійних мотивів з боку викладачів ПТУ пояснюються тим, що їх більшою мірою приваблює педагогічна професія спочатку з точки зору навчальної, а потім уже виховної роботи з учнями. Вчителі школи акцентують увагу на можливостях взаємодіяти з вихованцями з тим, щоб спостерігати розвиток їх духовних та природних сил. Оцінка значущості провідних чинників учителями школи переважає аналогічну оцінку викладачів ПТУ. Дані відмінності, на нашу думку, можна пояснити тим, що більшість майбутніх педагогів обирали для отримання педагогічної освіти педагогічні навчальні заклади з подальшою загальною орієнтацією на роботу з різними категоріями учнів загальноосвітньої школи. Тому більшість учителів мала недостатнє уявлення про специфіку роботи з учнівською молоддю профтехучилищ. Така орієнтація більше виражена у педагогів, що отримали інженерно-педагогічну освіту.

Процес самостійного входження у педагогічну професію характеризується багатьма показниками, один з найважливіших - задоволеність навчально-виховною роботою, що водночас відображає характер педагогічної спрямованості, усвідомлення правильності вибору професії, відповідності своїх здібностей вимогам педагогічної праці та її результативності. Методика виміру індексу загальної задоволеності працею як показником емоційного ставлення до неї створена і експериментально перевірена В.О.Ядовим. Його методика була адаптована до цілей нашого дослідження. Результати вимірів індексів загальної задоволеності професією і процесом виховної діяльності в цілому високий /таблиця 2/.

Загальний індекс задоволеності педагогічною професією і виховною роботою залежно від рівня продуктивності виховної діяльності

Таблиця 2

Угруповання педагогів	Індекс задоволеності					
	Педагогічною професією			Виховною роботою		
	III	II	I	III	II	I
Учителі школи	0,95	0,73	0,53	0,7	0,57	0,32
Викладачі ПТУ	0,91	0,7	0,51	0,71	0,58	0,25

Він зростає в міру підвищення рівня продуктивності навчально-виховної роботи, тобто в міру оволодіння вчителем виховною майстерністю. Проте ми бачимо, що індекс задоволеності педагогічною професією загалом вище індексу задоволеності виховною діяльністю. Таке положення пояснюється тим, що оволодіння виховною майстерністю потребує подолання значної кількості труднощів і вимагає відповідно більшої напруги. Крім того, виховна діяльність потребує і серйозної психолого-педагогічної підготовки, більшої чутливості, моральної досконалості. Однак індекс задоволеності не дає уявлення про причини того чи іншого ставлення до професії вчителя або до виховної роботи. Виявити ці причини можна шляхом подальшого аналізу мотиваційної сфери педагога. Розглянемо далі мотиви привабливості діяльності педагога-вихователя залежно від рівня її продуктивності /таблиця 3/.

Результати оцінювання мотивів привабливості педагогічної праці

Таблиця 3

N пп	Рівні продуктивності виховної діяльності Мотиви привабливості педагогічної професії. Можливість:	Відносні частоти											
		III				II				I			
		СЗШ	Ранг	ПТУ	Ранг	СЗШ	Ранг	ПТУ	Ранг	СЗШ	Ранг	ПТУ	Ранг
1.	Працювати у взаємодії з базовим підприємством	0,44	1	0,56	1	0,4	1	0,54	1	0,32	1	0,34	2
2.	Взаємодіяти з колегами у процесі методичної роботи	0,55	2	0,62	3,5	0,47	2	0,58	4	0,34	3	0,36	3
3.	Піднімати рівень суспільно-політичної підготовки учнів	0,57	3	0,66	9	0,48	3	0,65	3	0,33	2	0,43	9,5
4.	Підвищувати рівень політехнічної підготовленості учнів	0,57	3,5	0,65	8	0,55	4	0,65	10	0,35	4	0,37	4
5.	Працювати за хорошими підручниками	0,62	3,5	0,61	2	0,61	8	0,57	3	0,4	7	0,31	1
6.	Підвищувати рівень фізичної культури учнів	0,65	6	0,68	10	0,56	5	0,6	6	0,38	5	0,43	9,5
7.	Підвищувати рівень загально-нотрудової підготовки учнів	0,68	7	0,63	5	0,61	9	0,62	7	0,37	6	0,38	5
8.	Покращувати рівень психолого-педагогічної підготовки	0,69	8	0,62	3,5	0,6	6	0,62	8	0,46	9,5	0,4	6
9.	Працювати за цікавими програмами	0,7	9	0,64	6	0,62	10	0,58	5	0,48	11	0,41	7
10.	Підвищувати рівень інтелектуальної підготовки учнів	0,71	10	0,76	12	0,63	11	0,65	11	0,43	8	0,47	11
11.	Удосконалювати методичні знання	0,73	11	0,64	7	0,6	7	0,55	2	0,51	12	0,42	8
12.	Розвивати рівень моральної вихованості учнів	0,73	12	0,71	11	0,65	12	0,69	12	0,46	9,5	0,49	12

Даний блок мотивів формується у процесі самостійної діяльності педагогів загальноосвітньої і професійної школи. Серед них поряд із вже відзначеними раніше мотивами /загальносоціальними, професійними й особистісного зростання/, виділено і мотиви професійно-педагогічної підготовленості вчителя, педагогічної цілеспрямованості на гармонійний розвиток особистості учня, методичної компетентності, самоосвіти, самовдосконалення.

Педагоги низького рівня продуктивності виховної діяльності мають загальне уявлення про призначення учительської професії. Так, викладачі ПТУ на перший план висувають мотиви, що пов'язані із можливостями розвитку особистісної сфери учня, на другий - мотиви самоосвіти, самовдосконалення. Проте виділені спонукальні чинники лише декларуються, оскільки будь-який серйозний підхід до формування особистості молоді людини цими педагогами не здійснюється.

Вчителі школи навпаки спочатку звертають увагу на важливість своєї самоосвітньої діяльності, а потім виділяють мотиви привабливості, що сприяє всебічному розвитку особистості учня. Дана тенденція простежується і в міру підвищення рівня продуктивності виховної діяльності педагогів, що підтверджується зростанням відповідних оцінок шкали. Такий підхід найбільше виражений у мотивах, пов'язаних із здатністю вчителів розвивати рівень моральної вихованості учнів /результати оцінювання коливаються у таких межах: / 0,46; 0,49-0,73; 0,71/ інтелектуальної /0,43; 0,47 - 0,71; 0,76/, загальнонотрудової /0,37; 0,38 - 0,68; 0,63/, фізичної /0,38; 0,43; 0,65; 0,68/, політехнічної /0,35; 0,37 - 0,57; 0,65/, загальнополітичної /0,35; 0,37 - 0,57; 0,65/ підготовки учнів. Водночас спостерігаємо певне перевищення оцінки значущості наведених мотивів викладачами профтехучилищ порівняно з відповідними оцінками вчителів школи.

Імовірні причини даної тенденції: достатня частина учнівської молоді професійно-технічних училищ внаслідок різних обставин не має необхідної загальноосвітньої підготовки і характеризується низьким рівнем моральної вихованості. Тому педагоги прагнуть більше допомогти юнакам у їх соціальному і загальнокультурному розвитку. Спільність прагнень учителів і викладачів підтверджується і статистичними критеріями, що не виявили розходжень в оцінці визначених ознак залежно від рівня продуктивності виховної діяльності між III і II та II і I групами педагогів. Відмінності були помічені між III і I групами вчителів як на матеріалі досліджень загальноосвітньої, так і професійно-технічної школи / за винятком першої ознаки, що оцінювалася вчителями школи, це мотив, який пов'язаний із можливістю працювати у взаємодії із базовим підприємством/. Позитивне ставлення до учительської професії потребує неперервної самоосвітньої діяльності, зокрема в галузі фахових, методичних /0,51; 0,42 - 0,73; 0,64/, психолого-педагогічних /0,46; 0,4 - 0,69; 0,62/ знань. Певним чином

влаштовують вчителів і викладачів навчальні програми, за якими вони працюють /0,46; 0,4 - 0,7; 0,64/.

Проте навчальні підручники задовольняють їх менше /0,4; 0,31 - 0,62; 0,61/. Потреба у методичній взаємодопомозі з боку колег та можливість працювати у взаємодії з базовим підприємством не задовольняють усі групи педагогів, хоча оцінки зазначених показників викладачами ПТУ, які постійно взаємодіють із базовим підприємством, мають більше значення, ніж аналогічні показники їх колег.

Отже, в міру підвищення рівня продуктивності виховної діяльності зростає привабливість істотних мотивів педагогічної професії /творення творчої, морально-вихованої, працелюбної, фізично розвинутої особистості/. Вчителі загальноосвітньої школи і викладачі ПТУ достатньою мірою усвідомлюють свої професійні обов'язки, які потребують постійного вдосконалення фахових, психолого-педагогічних знань. Відносно менші оцінки викладачів ПТУ цих же показників свідчать про те, що не всі з них мають відповідну педагогічну і методичну підготовку, оскільки не одержали вищої педагогічної освіти і потребують підвищення рівня своїх знань у даній сфері. Педагоги професійної школи у виховній діяльності поряд з розвитком моральності та інтелектуальності учнів надають належне значення сфері загальнотрудової та політехнічної підготовленості учнів, бо викладання загальноосвітніх предметів пов'язується із фаховими дисциплінами і завданнями майбутньої професії.

Всі групи вчителів потребують підвищення рівня методичного співробітництва, взаємодопомоги, взаємообміну у навчально-виховному процесі, а також між учителями школи і викладачами ПТУ. Не задовольняє педагогів і рівень зв'язку із базовими підприємствами, хоча у професійно-технічних училищах ця взаємодія побудована краще. Останнє свідчить про достатні потенційні резерви, які слід уміло використовувати в умовах розбудови національної системи освіти і виховання.

Проаналізуємо мотиви продовження педагогічної діяльності. Порівняльний аналіз даної групи чинників (таблиця 4) свідчить про те, що вчителі школи надають перевагу мотивам особистісного

Результати оцінювання мотивів привабливості педагогічної праці

Таблиця 4

N N пп	Рівні продуктивності виховної діяльності Мотиви продовження пе- дагогічної діяльності Можливість:	Відносні частоти											
		III				II				I			
		СЗШ	Ранг	ПТУ	Ранг	СЗШ	Ранг	ПТУ	Ранг	СЗШ	Ранг	ПТУ	Ранг
1.	Впливати своєю працею на науково-технічний прогрес	0,61	1	0,58	1	0,56	1	0,55	1	0,39	1	0,36	1
2.	Працювати в умовах високо-професійного керівництва	0,65	2	0,66	2	0,59	2	0,62	3,5	0,43	2	0,44	2
3.	Поєднувати теоретичні знання з практикою	0,75	3	0,74	3	0,68	3	0,66	8	0,54	6	0,51	5
4.	Слугувати своєю працею вищим цілям людства	0,77	4	0,75	4	0,69	4	0,64	5	0,51	3	0,53	8
5.	Працювати в умовах цікавого професійного спілкування	0,78	5	0,77	6	0,71	5,5	0,64	6	0,53	4,5	0,52	6
6.	Надавати допомогу батькам у вихованні дітей	0,82	6,5	0,76	5	0,71	5,5	0,58	2	0,59	7	0,47	3
7.	Працювати у культурному середовищі	0,82	6,5	0,77	7	0,74	8	0,62	4	0,53	4,5	0,5	4
8.	Реалізувати свої здібності, знання у виховній діяльності	0,83	8	0,78	8	0,72	7	0,64	6	0,6	8	0,52	7

зростання і самореалізації своїх природних якостей, набуття знань у творчій діяльності із вихованцями /0,6; 0,72; 0,83, відповідні рангові місця - 8, 7, 6/, і в роботі з батьками /0,59; 0,71; 0,82 - 7, 5,5; 6,5/, можливостям поєднувати теоретичні знання з практикою /0,53; 0,74; 0,82 - 5,8,7/ і в умовах цікавого професійного спілкування /0,53; 0,71; 0,78 - 4,5; 5,5; 5/. Соціальні мотиви достатньою мірою усвідомлюються педагогами /0,51; 0,69; 0,77/, проте можливість своєю працею впливати на науково-технічний прогрес визнається лише частиною вчителів /0,39; 0,56; 0,61/.

Глибоко розуміють проблеми сьогодення і мають велику відповідальність перед суспільством такі педагогимаїстри м. Житомира, як Харсова Г.П. /сш N14/, Кудрєвич В.М. /сш N 26/, Кучковська С.Й., Бреднєва С.Г., Прівєденцева Н.В. /сш N 19/, Радіоничєва А.М. /сш N 23/, які мають ціннісну професійну і соціальну мотивацію, високу компетентність, здатність творчо співпрацювати з різними категоріями учнів, і як наслідок цієї роботи - висока результативність та ефективність навчально- виховного процесу.

Ті ж тенденції, хоча з трохи меншими кількісними значеннями простежуються і в оцінках викладачів профтехучилищ. Серед стимулюючих професійних мотивів більшість викладачів виділяє мотиви творення, враховуючи творчу природу педагогічної діяльності /0,52; 0,64; 0,78, відповідні рангові місця - 7,6,8/, потім можливості реалізувати теоретичні знання на практиці /0,51; 0,66; 0,74 - 5,8,3/ і спроможності надавати батькам допомогу у вихованні дітей /0,47; 0,58; 0,76 - 3,2,5/. Як бачимо, питома вагомість і оцінка значущості хоча і зростає в міру підвищення рівня продуктивності виховної діяльності, ставлення до даних чинників неоднозначне, наприклад, "високопродуктивні" педагоги вважають, що у професійній школі недостньо умов для поєднання тео-

ретичних знань із практичними /цей показник займає третє рангове місце/, проте для "середньопродуктивних" цей показник займає найвище рангове місце /8/ і найбільше кількісне значення серед представників II групи. Разом з тим усюди простежується залежність оцінки значущості даних чинників від рівня продуктивності виховної діяльності, що підтверджується статистичними критеріями.

Ціннісні мотиви теж відіграють значну роль у подальшій педагогічній діяльності викладачів ПТУ. Вони майже всі надають перевагу спонукальним мотивам змістовного професійного спілкування /0,52; 0,64; 0,77 - 6/ і нижче оцінюють наявний рівень культурного середовища своєї праці /0,5; 0,62; 0,77 - 4,4,7/. Можливо, така оцінка пов'язана з особливостями контингенту учнівської молоді та недостатньою загальнокультурною і педагогічною підготовкою викладацького складу.

Оцінка вчителями і викладачами значущості праці в умовах високопрофесійного керівництва /кількісне значення коливається від 0,44 до 0,66, переважне рангове місце - 2/ свідчить про бажання педагогів отримувати більш вагому підтримку у своїй діяльності з боку адміністрації. Загальне усвідомлення громадської відповідальності професії вчителя-вихователя по-різному оцінюється викладачами залежно від рівня продуктивності їх виховної роботи /0,36; 0,55; 0,75/. Незначні оцінки з боку викладачів ПТУ отримав показник, який характеризує їх можливість своєю працею впливати на науково-технічний прогрес /0,36; 0,55; 0,58/. Останнє пов'язане з застарілою навалюю-матеріальною базою і необхідністю технічного переоснащення виробничих майстерень та оновлення дидактичного забезпечення навчального процесу.

Таким чином, дослідження різних аспектів мотиваційної сфери особистості педагогів загальноосвітньої та професійно-технічної школи показує, що сукупність спонукальних чинників вибору, привабливості і продовження педагогічної праці визначають спрямованість особистості вихователя на її діяльність. Виявлено: домінуючі мотиваційні чинники високопродуктивної виховної діяльності зумовлені ціннісними, професійними та соціальними орієнтаціями, які пов'язані із творчими, природними можливостями вихователя плекати, розвивати і навчати учнівську молодь.

ЛІТЕРАТУРА

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте.-М., 1968.
2. Воробьева Т.А. Методологические предпосылки и опыт отбора к профессии учителя: Автореф. дис. канд. пед. наук. - Л., 1971.
3. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. - М., 1981.
4. Методы системного педагогического исследования /Под ред. Н.В.Кузьминой. - Л., 1980.
5. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. - М., 1990.
6. Смирнов А.В., Смирнова Р.А. Статистическая обработка анкет, содержащих балльные шкалы // Резервы интенсификации учебно-воспитательного процесса педвуза. - Кострома, 1990.
7. Павлютенков Е.М. Формирование мотивов выбора профессии. -К., 1980.

Дубасенюк Олександра Антонівна – доктор педагогічних наук, завідувачка кафедри педагогіки Житомирського державного педагогічного інституту ім. І Франка

Наукові інтереси:

- педагогіка вищої школи;
- теорія та методика професійної педагогічної діяльності.